

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2022

Abdülkâhir Cürçânî'nin Sarfe Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Orjinalliği

The Originality of Abdulkahir Curcani's Criticism for the Theory of Sarfa

İrfan Kaya

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Assist. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric Bilecik / Türkiye
irfan.kaya@bilecik.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-6169-2202>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1189714

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 15.10.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 26.12.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

Cite as / Atıf: Kaya, İrfan. "Abdülkâhir Cürçânî'nin Sarfe Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Orjinalliği". *Marife* 22/2 (2022): 991-1007. <https://doi.org/10.33420/marife.1189714>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Abdülkâhir Cürçânî'nin Sarfe Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Orjinalliği

Özet

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu ortam olan Cahiliye Arap toplumunda şiir ve hitabet gibi dilsel sanatların yüksek bir seviyede olduğu kabul edilmektedir. Kur'ân'daki bazı ayetler, edebi kültürü bir övünç vesilesi olarak gören bu topluma belagat ve fesahat yönüyle meydan okumuştur. Hatta Kur'ân, meydan okumanın seviyesini her seferinde yükselterek önce kitabın tamamına, sonra on suresine ve nihayetinde tek bir suresine benzer bir söz getirmeleri noktasına taşımıştır. Cahiliye Arap toplumunun tüm bu meydan okumalar karşısında aciz kalışı i'câzu'l-Kur'ân olarak isimlendirilmektedir.

Belagat ilminin ortaya çıkışı ve gelişiminde Kur'ân'ın i'câz vecihlerine yönelik yapılan çalışmaların etkisi büyük olmuştur. Özellikle hicri II. asır ve sonrasında, büyük bir kısmı kalamcı olan birçok âlim tarafından i'câzu'l-Kur'ân ismiyle veya farklı isimler altında bu konuyu ele alan çokça eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde Kur'ân'ın i'câz vecihlerine yönelik çeşitli görüşler ve teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerden biri de Ebû İshak en-Nazzâm (ö. 231/845)'a nispet edilen Sarfe teorisidir. Bu teoriye göre Kur'ân'ın muhatabı olan Araplar fesahat ve belagat yönüyle onun bir benzerini hatta ondan daha üstün bir kitabı ortaya koyabilirlerdi. Ancak Allah bu muaraza gücünü ve cesaretini onlardan alarak böyle bir işi engellemiştir. Böylece Kur'ân'ın i'câz yönü bizzat kendisinde değil de Allah'ın bu engellemesinde ortaya çıkmaktadır. Sarfe teorisi, onu savunan âlimler tarafından geliştirilmiş, gelen eleştiriler karşısında revize edilerek farklı versiyonlarıyla i'câzu'l-Kur'ân literatüründe yerini almıştır. Bu teori sonraki süreçte bazı âlimler tarafından desteklenirken bazı âlimler tarafından reddedilmiştir. Sarfe teorisini reddeden âlimlerden biri de Abdülkâhir Cürçânî (ö. 471/1078)'dir. O, er-Risâletü's-şâfiye isimli eserinde bu teorinin yanlışlığına yönelik görüşlerini ortaya koymuş, yazdığı diğer eserlerinde buna alternatif olarak Nazım teorisini sistemleştirmiştir. Ancak ondan önce Câhız başta olmak üzere Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/998), Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025) gibi âlimlerin de içinde olduğu birçok müellif, eserlerinde Sarfe teorisine yönelik eleştirilerini zikretmişlerdir. Bu âlimler içerisinde, diğerlerine nispetle konuyu daha geniş bir şekilde ele alan kişi Kâdî Abdülcebbar olmuştur.

Biz bu çalışmamızda daha çok belagat ilmine yönelik çalışmalarıyla şöhret bulmuş olan Abdülkâhir Cürçânî'nin Sarfe teorisine yönelik eleştirilerinde kendisinden önceki âlimlerin yaklaşımlarından ne derecede etkilendiğini saptamaya çalıştık. Cürçânî'nin tenkit ettiği hususların ve tenkit metodunun kendisinden önce yaşamış âlimlerin eleştirileriyle ortak ve farklı noktalarını belirlemeye gayret gösterdik. Ayrıca Cürçânî'nin sarfe teorisini eleştirirken ortaya koyduğu yaklaşımın kendinden sonraki âlimlere etki edip etmediğini inceledik. Böylelikle Cürçânî'nin i'câzu'l-Kur'ân çalışmalarının önemli meselelerinden biri olan sarfe eleştirisine bir belagatçı olarak ne derece katkıda bulunduğunu ortaya çıkarmaya çalıştık. Cürçânî kendisine kadar oluşmuş nahiv literatürünü, nazım ismini verdiği ve söz söyleme anlamında kelimada bağlamın mana üzerindeki etkisini ilk defa kapsamlı bir şekilde araştırmış bir âlimdir. Cümle içerisindeki öğelerin konularının anlam üzerindeki etkilerini inceleyerek, daha sonraları belagat âlimlerinin 'meanî' ismini verdiği belagat disiplininin kurucusu sayılmaktadır. Daha çok belagat eserleriyle meşhur olan Cürçânî belagatın kurucusu olmak gibi bir payeye layık görülmüştür. Onun bu şöhreti elde etmesinde kuşkusuz dil ilimlerine ve belagat ile ilgili tartışmalara mantıksal, irdelemeci bir üslupla yaklaşması etkili olmuştur. Akli ve nakli argümanları titizlikle kullanma yönündeki tavrını sarfe teorisine yönelik eleştirilerinde de göstermiştir. Eşarî bir âlim olmasına karşın sarfe nazariyesini eleştirirken mezhep ismi zikretmemesi, bir mutezili olan Kâdî Abdülcebbar'ın görüşlerinden istifade ettiğini düşündürecek tarzda ona benzer delilleri zikretmesi önemlidir. Çalışmanın bir diğer amacı da İslami kültür geleneğinde âlimlerin farklı mezheplerden âlimlerin görüşlerinden faydalandıklarını göstermektir. Aynı şekilde bir mutezili olan Nazzâm'a nisbet edilen sarfe nazariyesinin Câhız ve Kâdî Abdülcebbar gibi başka mutezili âlimler tarafından eleştirilebildiğini ortaya koymaktır. Böylelikle İslami ilimlerin zirveye ulaştığı dönemlerde âlimler arasında mezhep taassubunun olmadığına dair bir fikir oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, i'câzu'l-Kur'ân, sarfe teorisi, Abdülkâhir Cürçânî, eleştiri.

The Originality of Abdulkahir Curcani's Criticism for the Theory of Sarfa

Summary

It is accepted that linguistic arts such as poetry and rhetoric are at a high level in the Jahiliyya Arab society in which the Qur'an was revealed. Some verses in the Qur'an challenged this society, which saw literary culture as a source of pride, in terms of rhetoric and eloquence. Furthermore, the Qur'an has raised the level of challenge each time to the point of bringing a similar word to the entire book, then to its ten suras, and finally to a single surah. The helplessness of the Jahiliyya Arab society in the face of all these challenges is called i'câzu'l-Qur'an.

The effects of the studies on the i'jaz aspect of the Qur'an have been great in the emergence and development of the science of rhetoric. Especially in the second hijri century and later, many works dealing with this subject were written by many scholars under the name of i'jâzu'l-Qur'an. In the works, various views and theories have been put forward regarding the i'jaz aspects of the Qur'an. One of these theories is the Sarfa theory attributed to Abu Ishaq en-Nazzam (d. 231/845). According to this theory, the Arabs could have produced a book similar to it or even superior to it in terms of eloquence and rhetoric. However, Allah prevented it by taking away the strength and courage of this dispute from them. The i'jaz aspect of the Qur'an appears in the prevention of Allah, not in itself. The theory of sarfa was developed by the scholars who defended it and it was revised in the face of criticism and took its place in the literature of i'jâzu'l-Qur'an with different versions. While this theory was supported by some scholars in the following period, it was rejected by the others. One of the scholars who rejected the theory of sarfa is Abdülkâhir Curcani (d. 471/1078). He put forward his views on the falsity of this theory in his work called al-Risaletu's-Şafiyye, and systematized the Nazım theory as an alternative to it in his other works. However, many authors including scholars such as Cahız, Abu Suleyman al-Khattabî (d. 388/998), Bâkılânî (d. 403/1013) and Kâdî Abdulcebbar (d. 415/1025) criticized the theory of sarfa before. Among these scholars, Kadi Abdulcebbar was the one who dealt with the subject more broadly compared to the others.

In this study, we tried to determine to what extent Abdulkahir Curcani, who gained fame with his studies on the science of rhetoric, was influenced by the approaches of previous scholars in his criticisms for the theory of sarfa. We have tried to determine the common and different points of Curcani's criticism and his criticism method with the criticisms of the scholars who lived before him. In addition, we examined whether the approach of Curcani in criticizing the theory of sarfa had an impact on later scholars. Thus, we tried to reveal how much Curcani, as an rhetorician, contributed to the criticism of the sarfa, which is one of the important issues of i'jâzu'l-Qur'an studies. Curcani is a scholar who, for the first time, extensively researched the syntax literature, which he called Nazım, and the effect of the context on meaning. By examining the different effects of the positions of the elements in the sentence on the meaning, Curcani is considered the founder of the discipline of rhetoric, which rhetoric scholars later called "meani". Mostly known for his rhetoric works, Curcani was deemed worthy of the honor of being the founder of rhetoric. Curcani also showed his attitude of using rational and analytical arguments meticulously in his criticisms of the theory of sarfa. Although Curcani is a Ashari scholar, it is important that he does not mention the name of the sect while criticizing the theory of sarfa, and that he mentions similar evidences in a way that suggests that he benefited from the views of Kadi Abdulcebbar, a mutazilite. Another aim of the study is to reveal that scholars benefit from the views of other scholars from different sects in the Islamic cultural tradition and the theory of sarfa attributed to Nazzam, who is a mutazilite, can be criticized by other mutazilite scholars such as Cahız and Kadi Abdulcebbar. Thus, it forms an idea that there was no sectarian bigotry among scholars during the periods when Islamic sciences reached their peak.

Keywords: Arabic language and rhetoric, icazu'l-Quran, sarfa theory, Cürçani, criticism.

Giriş

Allah tarafından yaratılıp yeryüzüne gönderilen insanoglu başta akıl olmak üzere birçok nimet ile donatılmıştır. Allah onu yeryüzünde de etrafındaki nesnelere, insanlar ve yaratıcısıyla ilişkilerini nasıl düzenleyeceği konusunda başıboş bırakmamış, ilahi vahiyle destekleyerek çeşitli dönemlerde peygamberler göndermiştir. Tevhid inancının gereği olarak tek ve bir olan Allah'a ibadete davet eden bu

peygamberler ise kendilerine gönderilen ilahi vahyin muhatapları tarafından çoğunlukla reddedici bir tavırla karşılanmıştır.¹ Risalet vazifesi peygamberler için çoğunlukla zor bir süreç olarak gerçekleşmiş, bu süreçte onlar muhatapların inkârı, alayı ve maddi manevi eziyetleri ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır.² Ancak Allah, peygamberleri bu sıkıntılarla mücadele ederken yalnız bırakmamış ve onları çeşitli mucizelerle desteklemiştir. Bu mucizeler tarihsel şartlara itibar edildiğini gösterir bir şekilde genellikle nebilerin muhatap kitesinin anlayabileceği veya onların iddialı oldukları alanlardan seçilmiştir. Düşünce dünyaları maddi ve doğal unsurlara sıkıca bağlı olan Hz. İbrahim'in kavmine, tabii bir unsur olarak ateşin yakıcılığının devre dışı bırakılması, sihirbaz ve kâhinlerin idolleştirildiği bir ortamda Hz. Musa'ya yed-i beyza ve âsa gibi mucizelerin verilmiş olması evrensel hakikatlere aralanan birer kapı hükmünde olan mucizelerin yerel ve toplumsal niteliğine birer işaret olarak kabul edilmektedir.³

Mucizelerin yerel ve toplumsal olması onların daha sonraki asırlar veya farklı toplumlarda sıradan olaylara dönüştüğü anlamına da gelmemektedir. Kur'ân'da mucize kelimesi zikredilmemekle beraber onun yerine ayet, burhan, beyyine ve sultan kelimeleri kullanılmıştır. Kur'ân'da zikredilen bu kavramları ifade etmek için ortaya çıkan mucize kelimesi hicri II. Asırda belirginleşmeye başlayan kelimeler çalışmaları ile ilmi literatüre girmiştir.⁴ Peygamberlerin ilahi vahye muhatap olduklarını ispat sadedinde var olan mucizeler için belli şartlar zikredilmektedir. Bunlar içerisinde mucizelerin olağan üstü olaylar olmaları, Allah tarafından yaratılmış ve onun iznine tabi olmaları, muhataplar tarafından benzerinin getirilememesi, peygamberin davetiyle ters düşmemesi ve muhataplara meydan okuması gibileri sayılabilir.⁵

Hâtemu'l-enbiya olan Hz. Peygambere indirilen son ilahi kitap Kur'ân-ı Kerim bu sünnete uygun olarak muhatapları olan Arapların, dönemin şartları içerisinde zirvesini temsil ettikleri beyan ve belagat alanında bir mucize olarak gönderilmiştir. Ayetin ifadesiyle Kur'ân başlı başına okunan bir kitap olarak inanan bir kavme gönderilmiş mucizedir.⁶ Bir mucize olarak indirilmiş Kur'ân çeşitli zamanlarda ve farklı bağlamlarda muhatapları olan Arap toplumuna birkaç defa meydan okumuş ve bu meydan okumalara herhangi bir cevap verilememiştir. Bu bakımdan Kur'ân belagat ve fesahat yetenekleri çok gelişmiş, bununla övünen bir topluma bu hususiyet ile meydan okumuş ve onları aciz bırakmıştır. İslam ilim literatüründe Kur'ân'ın mu'ciz olması hususunda tam bir icma vardır denilebilir.⁷ Ancak bu i'câzın niteliği hakkında erken dönemlerden itibaren ihtilafli görüşler ve tartışmalar ortaya çıkmıştır.

¹ Enbiyâ, 21/25; Zâriyât, 51/52.

² Hicr, 15/11; Yasin, 36/30.

³ Bâkullâni, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1997) 5; Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedruddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1957) II/98.

⁴ Mustafa Müslim, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Riyad: Dâru'l-Müslim, 2. Baskı, 1996) 13, 14.

⁵ Müslim, *Mebâhis*, 15-17.

⁶ Ankebût, 29/51.

⁷ Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhavî, (Beirut: Dâr-ı İhyâ-ı Turâsi'l-Arabî, 1405) 1/33; Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. İbrahim, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, (Selâsu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân), thk. Muhammed H. Ahmed, M. Zağlul Sellâm, (Kahire: Dâru'l-Maârif, trs) 21; Nuredin Muhammed 'Itr el-Halebî, *'Ulûmu'l-Kur'ân ve Usûlu't-Tefsir*, (Dimaşk: Matbaatu's-Sabâh, 1993) 193, 194.

Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) Kur'ân'ın i'câzının niteliğine yönelik olarak kendi dönemine kadar ortaya çıkmış dört farklı görüşü çeşitli yönleriyle ele alarak reddetmiş ve nazım nazariyesini benimsemiştir. Bu dört farklı i'câz yaklaşımı şu şekilde sıralanabilir:

1-Sarfe: İbrahim b. Nazzâm'a nisbet edilen bu görüşe göre Allah Arapları Kur'ân'ın bir benzerini getirmekten alıkoymuştur.

2- Kur'ân'ın üslubunun şiir, hutbe ve mektuplardan farklı olması.

3- Kur'ân'da tenâkuz ve ihtilaf bulunmaması.

4-Gayb bilgileri içermesi.⁸

Bu farklı görüşler içerisinde sarfe nazariyesi Kur'ân'ın mucizeliğini açıklamak amacıyla ortaya çıkan ilk yaklaşımlardan biri kabul edilir. Mutezîlî bir düşünür olan İbrahim b. Nazzâm (ö. 231/845) tarafından ortaya atıldığı kabul edilen bu görüş tarihsel süreç içerisinde şöhret bulmuş, birçok mezhepten düşünür tarafından benimsenmiştir. Aynı zamanda bu yaklaşıma itiraz edenler de çok olmuştur. Dolayısıyla Sarfe nazariyesi i'câzu'l-Kur'ân literatüründe önemli bir yaklaşım tarzı olmuştur.

Sarfe nazariyesi İslam kültür geleneğinde Kur'ân'ın mucizeliği etrafında oluşmuş literatür içerisinde onu savunanların ve reddedenlerin tartışmalarıyla önemli bir mesele olmuştur. Klasik kaynaklar içerisinde i'câzu'l-Kur'ân isimli eserler bağlamında ele alınan sarfe teorisi günümüzde birkaç makale düzeyinde araştırmanın konusu olmuştur. Konuyla ilgili olarak Fethi Ahmet Polat'ın 'Bir İ'câzu'l-Kur'ân İddiası: Sarfe', İbrahim Halil Erdoğan'ın 'Câhız ve Sarfe Nazariyesine Farklı Bir Bakış' ve Mehmet Zeki Süslü'nün 'Sünnî Âlimler Nazarında Sarfe' isimli makaleleri bulunmaktadır. Yine İbrahim b. Mansur et-Türkî'nin 'el-Kavlu bi's-Sarfe' isimli Arapça makalesi de sarfe meselesini ele alan çalışmalardır. Ancak bu çalışmalar sarfe konusunda en detaylı ve kapsamlı itirazı kaleme alan Abdülkâhir Cürçânî'nin yaklaşımına ya hiç değinmemiş ya da kısaca işaret etmişlerdir. Dolayısıyla belagat ilminin kurucusu sayılan ve bu literatür içerisindeki önemi yadsınamayacak bir âlimin konuyla alakalı fikirlerinin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması kaçınılmaz olmuştur.

1. Sarfe

Sözlük anlamı itibarıyla 'herhangi bir şeyin durumunu değiştirmek, bir şeyi başka bir şey ile takas etmek, hile, fidye, açıklamak, birinden bela ve ezayı def etmek' gibi manalara gelmektedir.⁹ Hicri VII. Asra kadar yazılmış sözlüklerde kavram lugavi manasıyla ele alınmış, henüz ıstılahi tanımıyla etimolojik sözlüklerde yer bulmamıştır. Sarfe kavramının ıstılahi manada kullanımına klasik literatür içerisinde ilk olarak Câhız'ın (ö. 255/869) eserlerinde rastlanmaktadır. Câhız, 'fi halki'l-Kur'ân' isimli risalesinde kavramın fikir babası olarak hocası İbrahim b. Nazzâm'a işaret

⁸ Razî, Fahrudin, *Nihâyetü'l-icâz fî Dirâyeti'l-i'câz*, (Kahire: Matbaatu'l-Âdâb, 1317) 5-7.

⁹ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Şihâb*, ص-ر-ف maddesi, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, (Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâ'îf, 3. Baskı, 1984), IV, 1385; Sâhib İsmail b. Abbâd, *el-Muhîr fî'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl Yasin, (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1994), VIII, 128; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Muhammed Abdulvahhâb, Muhammed es-Sâdık, (Beyrut: Dâr-ı İhyâ-i Turâsî'l-Arabî, 3. Baskı, 1999); VII, 328.

etmektedir.¹⁰ Mutlak manada sarfeyi bir kavram olarak Hattâbî (ö. 388/998) kısaca ise şu şekilde tanımlamaktadır: '*Kur'ân-ı Kerim'in belagat ve nazım yönüyle bir mucize olduğunu fakat Allah'ın Arapları, onun ayısını getirme hususunda engellediğini, eğer Allah'ın engellemesi olmasaydı Kur'ân'ın meydan okuduğu insanların da onun bir benzerini getirebileceklerini düşünmektir.*'¹¹ İbrahim b. Nazzâm'a atfedilen bu görüş mutlak sarfeyi ifade etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde sarfe nazariyesi kendi içerisinde bazı dönüşümlere uğramıştır. Belki konuyla ilgili tartışmaların geldiği boyut, belki de muhaliflerinden gelen bildirimler neticesinde bu fikri benimseyen âlimlerin etkisiyle sarfe, üç farklı şekilde tezahür etmiştir;

Mutlak sarfe: yukarıda tanımı verilen ve İbrahim b. Nazzâm'a nisbet edilen, Allah'ın bizatihi Kur'ân'a muarazayı engellediğini savunan görüş. Nazzâm'ın bu görüşü savunmasında sahip olduğu 'halk'u'l-kur'ân' düşüncesinin etkili olduğu iddia edilmektedir. Ona göre Kur'ân'ın yaratılmış olması bir benzerinin insanlar tarafından getirilebileceğini de mümkün kılmaktadır. Ancak bize göre sarfenin 'halk'u'l-Kur'ân' düşüncesinden sadır olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim ondan sonra gelmiş bazı mutezilî âlimler bu düşüncüyü savunmalarına rağmen sarfeye net bir şekilde karşı çıkmışlardır.

Dolaylı sarfe: Allah'ın Arapların dikkatini ona muaraza etmekten alıkoyması veya ona muaraza etme isteklerini ellerinden alması şeklinde belirginleşen görüş. Buna bir nevi psikolojik sarfe veya modern tabiriyle öğrenilmiş çaresizlik de denilebilir. Câhız'ın, her ne kadar mutlak sarfe konusunda hocası Nazzâm'a sert eleştiriler yöneltmişse de dolaylı sarfeyi kabul ettiği savunulmuştur. Nitekim *Kitâbu'l-Hayevân* isimli eserinde kendi zamanındaki dehrilere yönelik verdiği cevaplar sadedinde ortaya koyduğu ilke şu şekildedir: '*şayet bir kişi bugün evden çıkmayacağını yakinî olarak bilse, yapamayacağını bile bile nefsinin onu çıkmaya zorlaması mümkün değildir.*' Câhız sonra bu ilke doğrultusunda konuyu Arapların Kur'ân'ın meydan okumalarına karşı muaraza edememelerine getirerek dolaylı sarfeyi kabul ettiğini göstermiş olmaktadır.¹²

İlmî sarfe: Şîf bir âlim olan Şerif el-Murtazâ'ya (ö. 436/1044) nisbet edilen bu fikre göre Allah Arapları Kur'ân'ın feshahat ve nazım yönünden bir benzerini getirmek için gerekli olan ilmi ve bilgiyi elde etmekten alıkoymuştur. Yani kim Kur'ân'a nazire getirme konusunda bir teşebbüste bulursa Allah ondaki fesahat ve nazım bilgisini elinden almaktadır. Bu şekilde Araplar Kur'ân'ın mucize olduğuna ikna olmuşlardır.¹³

Sarfe nazariyesini çeşitli şekilleriyle farklı mezheplerden birçok âlim benimsemiştir. Bunlar arasında Zâhirî mezhebinin kurucusu İbn Hazm (ö. 456/1064), Sünnî bir âlim olan Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027), İbn Sinan el-Hafâcî (

¹⁰ Câhız, Ömer b. Bahr, *Resâilü'l-Câhız*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964), III, 287.

¹¹ Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, 22.

¹² Câhız, Ömer b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Muhammed Bâsil U. Es-Sûd, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Baskı, 2011), III, 304, 305.

¹³ Şerif el-Murtazâ, Ali b. El-Huseyn, *el-Müdih an ciheti i'câzi'l-Kur'ân*, thk. M. Rıza el-Ensârî el-Kummî, (Meşhed: Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1429, 3. Baskı), 36.

ö.466/1073)¹⁴ ve bir Mutezilî âlim olan Ebu'l-Hasan Ali er-Rummânî sayılabilir. Rummânî i'câzu'l-Kur'ân'a dair kaleme aldığı eserinde sarfeyi bir i'câz vechi olarak kabul etmektedir.¹⁵

Sarfe nazariyesini bazı ehlişünnet âlimleri Kur'ân'ın nazmı ve fesahatıyla beraber bir i'câz vechi olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla ehlişünnet âlimlerini sarfeyi bir i'câz vechi olarak kabul edenler ve etmeyenler şeklinde sınıflandırmak da mümkündür. Bu bağlamda İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ragıp el-İsfehânî (ö. 502?/1108?), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Râzî (ö. 606/1210) sarfeyi kabul eden ehlişünnet âlimleri arasında sayılabilir.¹⁶ Râzî daha önce zikri geçen eseri '*Nihâyetü'l-İcâz*'da Nazzâm'ın ortaya attığı sarfe görüşüne sert bir şekilde muhalefet etmişse de tefsirinde insanların kabiliyet olarak kısa surelerden bir benzerini getirmeye muktedir olmalarını kabul etmekte ancak bunu yapmaktan çekinmelerini bir i'câz vechi olarak görmekle dolaylı sarfeye destek vermiştir.¹⁷

Sarfe nazariyesine destek veren âlimler olduğu gibi onun her türlüsüne sert bir şekilde muhalefet edenler de vardır. Sünnî âlimlerden Hattâbî (ö. 388/998), Bâkullânî (ö. 403/1013), Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79), mutezilî âlimlerden Kâdî Abdülcebbar (ö.415/1025) sarfeyi reddeden âlimlerden sayılabilir.

Bu çalışmanın amaçlarından biri, belagat ilminin kurucusu sayılan Abdülkâhir Cürçânî'nin sarfe nazariyesine yönelik eleştirilerinde kendisinden önceki âlimlerden ne derecede etkilendiğini tespit etme olduğundan öncelikle kronolojik olarak ondan önceki âlimlerin sarfe eleştirilerine sistematik olarak yer verilecek ardından Cürçânî'nin yaklaşımı onlarla ortak ve farklı yönleri vurgulanarak ele alınacaktır.

1.1. Hattâbî'nin Sarfe Eleştirisi

Hattâbî, i'câzu'l-Kur'ân ile ilgili kaleme aldığı risalesinde Kur'ân'ın i'câz vecihlerine değindiği kısımda sarfe nazariyesini de ele almıştır. Öncelikle müellif sarfeyi tanımlamış ve bu iddiayı ortaya atanların dile getirdiği delili şu şekilde zikretmiştir;

Dediler ki: Allah peygamberler zamanında bir peygamber gönderseydi ve ona kavmi önünde otururken hem elini hem de ayağını uzatma mucizesi verseydi ve ona 'mucizen nedir?' diye sorulduğunda o deseydi: 'Benim mucizem elimi hareket ettirmem ve ayağımı uzatmaktır. Sizden hiçbiriniz benim bu yaptığımı yapamaz.' Kavmi de uzuvlarında herhangi bir sorun olmadığı ve bunu yapmaya çalıştıkları halde yapamaması bu durum bir mucize olurdu. Bu durumda peygamberin getirdiği mucizenin ne kadar harika ve görüntüsünün ne derece etkileyici oluşuna bakılmazdı. Sadece durumun adetlerin ve alışılmışın ötesinde oluşuna bakılırdı ve mucize peygamberliğin

¹⁴ Müslim, *Mebâhis*, 63, 64;

¹⁵ er-Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali, *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'ân*, (Selâsu Resâil fi i'câzi'l-Kur'ân), thk. Muhammed H. Ahmed, M. Zağlul Sellâm, (Kahire: Dâru'l-Maârif, trs), 110; Polat, Fethi Ahmet, "Bir i'câzî'l-Kuran İddiası Sarfe" *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, 3. Sayı, Konya, 2004, s. 205.

¹⁶ Süslü, Mehmet Zeki. "Sünnî Âlimlerin Nazarında Sarfe". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (Aralık 2021): 292.

¹⁷ Râzî, Fahrudin, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), II, 128.

sıdkına delalet ederdi.¹⁸

Hattâbî sarfeyi savunanların bu delilini tamamen reddetmemekte yani onu doğruya yakın bir görüş olarak görmektedir. Ancak قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ ۚ وَكَوْكَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهْرًا "De ki: "Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar."¹⁹ ayetini zikrederek bu delili reddetmektedir. Zira ona göre ayetin işaret ettiği husus bütün insan ve cinleri seferberliğe çağırarak suretiyle Kur'an'ın azametini ve mucizevi değerini ortaya koymaktır. Hâlbuki sarfeyi savunanların ortaya koyduğu delil, mucizenin konusu olan Kur'an'ın değerini ve ulaşılmaz oluşunu göz ardı etmektedir. Hattâbî'nin sarfe nazariyesine yönelik tenkidi sadece bununla sınırlıdır.²⁰

1.2. Bâkılânî'nin Sarfe Eleştirisi

Sarfe nazariyesine bütün vecihleriyle muhalefet eden âlimlerden biri olan Ebû Bekr el-Bâkılânî, hem Kur'an'ın i'câzına dair kaleme aldığı müstakil eseri *İ'câzu'l-Kur'an*'da hem de *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'an* adlı eserinde konuyu ele almıştır. Her ne kadar *Nüket*'inde kullandığı bazı ifadelerden dolayı onun dolaylı sarfeyi veya ilmi sarfeyi savunduğu iddia edilmişse de kanaatimizce müellif söz konusu meselede Mutezilîlerin iddialarına karşı farklı mucizelerden yola çıkarak cevap vermeye çalışmaktadır. Zikri geçen yerde Bâkılânî, Mutezilîlere isnad ettiği sarfe görüşüne karşı çıkmakta ve onlara karşı delil getirirken Kur'an'ın diğer peygamberlere örneğin Hz. Salih'e verilen kayadan deve çıkarma mucizesi veya Hz. İsa'ya verilen ölüyü diriltme mucizesi gibilerinin de diğer insanlar tarafından gerçekleştirilebileceğinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Konu diğer peygamberlerin mucizelerine geldiği noktada müellif şunları kaydetmektedir; "*Şayet derlerse: 'Eğer bu, (diğer peygamberlere verilen mucizeler) insanların kudretindeyse o zaman çalıştıklarında bunun benzerini getirmeleri vacip olur.'* Onlara şöyle denir: *Belki de onlar bu ilmi elde etmekten sarfolundular. Zira size göre ilim olmaksızın kudretin var olmasıyla makdûrun yokluğu imkânsız değildir.*"²¹ Görüldüğü gibi Bâkılânî onlardan ilmi alınan mucizeden bahsederken Kur'an'ı kast etmemekte diğer olağanüstü hadiseleri içeren mucizelere işaret etmektedir.²²

Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'an* isimli eserinde sarfeye karşı eleştirilerini onu savunanların delillerini tek tek ele alıp cevap vererek sürdürmektedir. Sarfe taraftarları, Arapların belîğ ve sanatlı en az iki kelime söylemeye güç yetirebildiklerini, iki kelime söyleyenin bir iki kelime söylemeye daha muktedir olduğunu ve böylece bunları birleştirerek neticede kısa bir süre kadar kelam üretebileceğini ileri sürmektedir. Yani tümevarım metoduyla, parçayı oluşturanın o parçaları birleştirip bütünü oluşturabileceğini iddia etmektedirler. Ancak Bâkılânî bunun mantıken mümkün olmasına rağmen pratikte pek de imkân dâhilinde olmadığını ifade eder ve şunları ekler; *'Eğer*

¹⁸ Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'an*, 23.

¹⁹ İsrâ, 17/88.

²⁰ Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'an*, 23.

²¹ Bâkılânî, Ebû Bekr, *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'an*, thk. Muhammed Zağlûl Selâm, (İskenderiyye: Munşe'âtu'l-Ma'ârif, trs.), 286.

²² Polat, "Bir İ'câzu'l-Kuran İddiası Sarfe", 207.

onların söz söylemekten alıkonmadıklarını bize göstermektedir.²⁸

Kâdî Abdülcebbar'ın temas ettiği ikinci husus ise Bâkılânî'de de gördüğümüz üzere sarfenin kabul edilmesi durumunda mucizeliğin Kur'ân'da değil de engellenmede aranması gerektiğidir. Müellif Bâkılânî ile benzer bir şekilde sarfe savunucularının bu iddiasına İsrâ suresi 88. ayeti delil göstererek karşı çıkmıştır.

Kâdî'nin değindiği bir diğer delil sarfe taraftarlarının dile getirdiği, Arapların sarfeden dolayı yani men edilmenin getirdiği çaresizlikle Müslümanlara karşı silahla çarpışma yoluna gittikleridir. Hâlbuki ona göre biz onların sarfedilip edilmediklerini bilemeyiz. Ancak tarihi bilgilerimiz bize onların muaraza edemediklerinden dolayı savaşma yolunu seçtiklerine dair birçok delil sunmaktadır.²⁹

Kâdî, dolaylı sarfeye da karşı çıkmaktadır. Zira ona göre insan, tabiatı gereği iddialı olduğu bir konuda kendisine meydan okunduğunda buna karşılık vermek için her yolu dener. Arapların iddialı olduğu fesahat ve belagat alanında Kur'ân'ın tüm meydan okumalarına rağmen buna cevap verme dürtülerinin elinden alındığına inanmak fitrata aykırı bir durumu savunmak demektir. Ayrıca Kâdî, kendi görüşünü savunular ile dolaylı sarfeyi savunular arasındaki nüansa da işaret etmektedir. Ona göre iki görüş arasındaki temel fark şudur: Sarfe taraftarlarına göre Arapları muarazadan alıkoyan şey Kur'ân'ın benzerini getiremeyeceklerine olan inançlarıydı. Yani buna cesaret edememeleriydi. Oysa onun benzerini getirmeye güç yetirebilirlerdi. Ancak Kâdî ve taraftarlarına göre onlar güç yetiremeyeceklerini bildiklerinden dolayı muaraza etmeye cesaret edemediler.³⁰ Ardından müellif Arapların güç yetiremeyeceklerine olan inançlarını gösteren delilleri şu şekilde sıralamaktadır:

Arapların Kur'ân'ın üstünlüğünü itiraf ettiklerine dair bilgiler.

Kur'ân'da geçen tehdî ayetleri.

Sarfe düşüncesi Kur'ân'ın mucizeliğini imkânsız kılmaktadır. Zira insanların onun bir benzerini getirmeye güç yetireceklerine inanmak onun fesahat düzeyini sıradan kelimeler seviyesine indirmek demektir. Bu durumda Arapların onun bir benzerini getirmekten alıkonulmuş olmaları mucize olmaktadır. Bu durumda bu alıkonmanın şimdi ve gelecekte de devam etmesi gerekir ki bu muhaldir. Bu görüşün benzerini Hattâbî'de de görmekteyiz.

Araplar akılları yerinde olduğu halde Kur'ân'ın bir benzerini getirmekten alıkonduklarını ya biliyorlardır ya da bilmiyorlardır. Akıllarını kaybetmedikleri halde bunu bilmemeleri muhaldir. Şayet engellendiklerini biliyorlarsa o zaman ona muaraza etme dürtüleri var demektir. Zira Kur'ân tehdî ayetlerinde geçtiği üzere onlara meydan okumuştur. Onların da bu meydan okumaya cevap vermeye yönelik bir hırslarının olduğu da bilinmektedir. Bu durumda onlarda muaraza dürtüsü var demektir. Böyle olunca sarfe taraftarları 'onların muaraza dürtüleri ellerinden alındı' demekle çelişkiye düşmüş olmaktadır.³¹

²⁸ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîdi ve'l-adl*, thk. Hadr Muhammed Nebhâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), XVI, 288.

²⁹ Kâdî, *el-Muğnî*, XVI, 289.

³⁰ Kâdî, *el-Muğnî*, XVI, 290.

³¹ Kâdî, *el-Muğnî*, XVI, 290, 291.

Ayrıca Kâdî, Arapların muaraza konusunda yeknesak bir tavır takınmadıklarını, bazılarının buna gayret ettiğini ancak bazılarının buna hiç yeltenmediklerini ifade etmiştir. Ona göre onların muarazaya girişmeyenlerini etkileyen dürtü Allah'ın engellemesi değil, bu işte usta olanların başarısız olmalarıdır. Abdülkâhir el-Bağdâdî'ye benzer bir şekilde Kâdî, Kur'an'ın fesahat ve belagat üstünlüğünün bu işte usta olanlar tarafından itiraf edilmesinin neticesinde diğer insanların ona muaraza etmeyi imkânsız görerek bundan vazgeçtiklerini düşünmektedir.³²

Kâdî Abdülcebbâr görüldüğü üzere sarfe nazariyesine eserinde, seleflerine nazaran daha fazla yer ayırmış, bir mutezilî kelamcı olmasına rağmen yine bir başka mutezilî olan Nazzâm'ın fikir babası olduğu sarfe nazariyesini reddetmiş, çeşitli deliller ile onların iddialarını tek tek çürütmeye çalışmıştır.

1.4. Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Sarfe Eleştirisi

Abdülkâhir el-Cürcânî sarfe nazariyesine yönelik eleştirilerini hem *Delâilu'l-i'câz*'da hem de Kur'an i'câzına dair kaleme aldığı *er-Risâletü's-şâfiye*'sinde dile getirmiştir. Cürcânî, konuyu daha geniş ve detaylı ele aldığı eseri *er-Risâletü's-şâfiye*'sinde öncelikle sarfe nazariyesinin iki farklı vechine atıfta bulunmaktadır. Bu vecihlerden birincisi Kur'an'ın meydan okumasının ondaki manaların aynısının ona benzer lafız ve nazımla getirilemeyeceğine yöneliktir. Bu şekilde meydan okuma Kur'an'ın ifade ettiği manaların farklı lafızlar ve nazım ile insanlar tarafından taklit edilemeyeceğine işaret etmektedir. Yani meydan okumanın bu şekilde anlaşılması durumunda Araplar manalar konusunda serbest bırakılmamış olmalarıdır. Meydan okumanın bu şekilde anlaşılmasına yönelik itirazlarını Cürcânî daha sonra işleyecektir. Ancak ondan önce tehaddînin diğer vechine yönelik itirazlarını beyan etmektedir. Cürcânî'nin yaptığı bu incelikli ayırma göre tehaddînin diğer vechi Arapların konu ve manalar konusunda da serbest bırakılmış olmalarıdır.³³ Müellif meydan okumanın bu vechini kapsayan sarfe görüşünün, içinde çeşitli sıkıntılar barındırdığını ifade etmektedir. Cürcânî bu kısa değiniden sonra sarfe nazariyesini çeşitli akli ve nakli delillerle çürütmeye çalışmıştır.

1.4.1. Akli Deliller

Öncelikle ona göre sarfe fikrini kabul ettiğimiz takdirde Arapların Kur'an'dan önceki belagat ve fesahat seviyesinden aşağı düştükleri ve sahip oldukları belâğ söz söyleme yeteneğini kaybettiklerine inanmamız gerekir. Yani bu, Kur'an'ın inzalından önce ellerinde bulunan belagat silahını ve onunla kendilerini savundukları fesahat gücünü kaybetmelerini gerektirir. Bu durumda Araplar sahip oldukları fesahat ve belagat yeteneğini kaybettiklerini ya biliyorlardı ya da bilmiyorlardı. Eğer bilmiyorlar idiyse, Kur'an'ın meydan okuması anlamsız olurdu. Çünkü Araplar ne konuda sahaya davet edildiklerini bilmediklerinden, Kur'an'ın yapamayacakları bir şeye kalkışmaları hususunda ortaya koyduğu kınama ve uyarıları geçerliliğini yitirdi.

³² Ebû Mansur Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 184; Kâdî, *el-Muğnî*, XVI, 292.

³³ Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman, *er-Risâleü's-şâfiyye*, (Selâsu Resâil fi l'câzi'l-Kur'an), thk. Muhammed H. Ahmed, M. Zağlul Sellâm, (Kahire: Dâru'l-Maârif, trs) 146.

Ayrıca engellenme olgusu insanın talep ettiği ve yöneldiği bir şeye karşı olduğunda makuldür. Onlar bilmedikleri bir şeyi talep edemeyeceklerinden engellenmiş olmaları da düşünülemez. Öte yandan sarfe fikrine göre Arapların Kur'ân'dan önceki söz söyleme yetenekleri Kur'ân seviyesinde olmalıdır. Bu durumda onlar kendilerinden neyin alındığını (sarf edildiklerini) bilmiyorlarsa Kur'ân'ın üstünlüğü ve eşsiz oluşu hakkında da bir fikirleri olmamalıydı. Eğer onlar Kur'ân'ın üstünlüğü hakkında bilgi sahibi değillerse ona muaraza etmeye de soyunmayacaklardı. Muaraza etmeye ihtiyaç hissetmedikleri bir kitabın benzerini getirmeye çalışmayacaklardı. Bu durumda da engellendiklerinin farkına varmayacaklardı. Farkında olmadıkları bir durumun da karşılığında cezaya çarptırılmamaları gerekirdi.³⁴ Cürcânî Arapların engellendiklerini bilmemeleri ve söz söyleme yeteneklerinin Kur'ân'ın nuzulünden önceki hal üzere devam ettiğini düşünmeleri durumunda Kur'ân'ın bir benzerini getirdiklerine inanacaklarını ve onun gibi bir söz ortaya koyduklarına dair bir itikat içinde olacaklarını ifade etmektedir. Sarfe nazariyesine yönelik bu yaklaşımın benzerini Kâdî'de görmüştük.

Ona göre şayet Araplar engellendiklerini bilselerdi o zaman da engellendiklerine şaşırmaları, Kur'ân'ın üstünlüğü karşısında değil de neden engellendikleri hususunda hayret yaşadıklarına dair rivayetlerin bize ulaşması gerekirdi. Ancak böyle bir rivayete ne yazılı ne de sözlü kaynaklarda rastlanılmamaktadır.³⁵

Cürcânî dil ilimlerine yaklaşım tarzı olan mantıksal çıkarım ve istidlal metodunu burada da devreye sokmuş ve sebr-taksim metoduyla sarfe nazariyesinden doğabilecek mantıksal önermeleri tek tek çürütmeye çalışmıştır. Cürcânî'nin ortaya koyduğu bu mantıksal delile Kâdî Abdülcebbâr'ın da başvurduğunu görmüştük. Metod yönünden benzeşmeler de getirdikleri deliller ve örnekler ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Cürcânî'ye göre sarfe taraftarlarının savunduğu üzere Kur'ân'ın nuzuluyla Arapların fesahat ve belagat yeteneklerini kaybettiklerine inanırsak Hz. Peygamberin de bundan nasibini aldığına inanmamız gerekir. Yani nübüvvetin ondaki beyan gücünün bir kısmını aldığı düşünülebilir. O zaman Hz. Peygamber kendisinden önce yaşamış beyan ustası bir Araptan daha aşağıda görülmüş olur ki bu bir müslümana yakışmaz. Çünkü Hz. Peygamberin Arapların en fasihi olduğu konusunda hiçbir müslümanın şüphesi yoktur. Şayet bunun aksi ifade edilirse yani Hz. Peygamberin Araplardan ayrı olarak beyan gücünde bir azalma olmadığına inanılırsa o halde قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ ۚ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهْرًا "De ki: "Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar" ayetini okuduğu sırada onun benzerini güç yetirebilen bir insan olarak ayetin içeriği ile tenakuz içinde bulunduğu kabul edilmiş olur.³⁶

Cürcânî'nin sarfeye karşı ortaya koyduğu bir diğer eleştiri de daha önce Kâdî'de de gördüğümüz üzere sarfe nazariyesinin mucizeliği Kur'ân'da değil de men edilmede yani engellenmede ortaya çıkmasını gerektirmesidir. Yani bir kişinin

³⁴ Cürcânî, *Risâle*, 147.

³⁵ Cürcânî, *Risâle*, 148.

³⁶ Cürcânî, *Risâle*, 148.

Peygamber olarak kavmine yapılması sıradan olan bir fiili gösterip 'şu an ben bu işi yapabilirim ama siz yapamayacaksınız. Bu da benim mucizemdir' demesi dikkatleri peygamberin fiiline değil de o sıradan işin yapılamamasına çevirir.³⁷

Cürcânî'nin sarfe nazariyesinde gördüğü eksikliklerden bir diğeri ise Sarfe gibi önemli bir olgunun, iman hakikatlerine ve itikada etki edecek böyle bir durumun açık, seçik, gören gözlere, işiten kulaklara hitap eden bir delil olmamasıdır. Ya da içtihad ehlinin içtihat ile veya akıl yürütmeyeyle kolayca ulaşabileceği cinsten olmamasıdır. Gizli, derin düşünmeyi, öncekilerin belagat düzeylerini bilmeyi gerektirecek, ancak özel bir liyakat ehlinin anlayacağı bir şekilde olmasıdır. Örneğin bir peygamberin topluluğu karşısına çıkıp 'ben peygamberim ve delilim daha önce hiç yapmadığınız bir şey hususunda engellendiğinizi söylememdir. Her ne kadar ilk bakışta buna güç yetiremeyeceğinizi düşünseniz de gayret edip bütün varlığınızı ortaya koyduğunuzda yapabileceğinizi vehmedeceksiniz' demesi düşünülemez.³⁸ Bu durumda ona göre Arapların tüm güçlerini ortaya koyup çabalayarak yapabileceklerini düşündükleri bir şeyin daha önce bir benzerini yapmadıkları halde bundan engellendiklerini düşünmek sarfe taraftarlarının kendi içlerinde düştükleri bir çelişkidir.³⁹

Cürcânî'nin sarfe fikrini savunanlara yönelik bir diğer eleştirisi de şudur ki sarfe taraftarlarının bu fikre ya bir haberi bilgi ya da inceleme ve araştırmaya dayanan nazari bir bilgi ile ulaşmış olmalarıdır. Eğer inceleme ve araştırma yoluyla ulaşmışlarsa onların, Kur'ân'ın nazmiyle beraber tüm Arap kelamını da bütünüyle inceleyip karşılaştırmaları gerekirdi. Ancak sarfe taraftarlarının tüm Arap kelamını en ince ayrıntısına kadar bilmeleri mümkün değildir. Yok, eğer haber ile geldiyse bu konuda Cürcânî'ye göre herhangi bir rivayet veya haber bulunmamaktadır.⁴⁰

Cürcânî buraya kadar aktardığımız üzere sarfe fikrine karşı akli ve nazari argümanlar ileri sürmüş, kendisinden önce yapılmamış bir şekilde bu fikri ince detaylarıyla ele almış ve her detayı mantıksal örgü içerisinde değerlendirmiştir. Genel olarak anlaşılıyor ki Cürcânî bu meseleyi dert edinmiş, sarfe fikrinin sahip olduğu iddaları onu savunanların sözlerinden satır aralarını okuyarak tahric etmiş ve eleştirmiştir. Cürcânî sadece akli delillerle değil nakli delillerle de sarfe fikrine karşı çıkmıştır.

1.4.2. Nakli Deliller

Sarfe fikrini savunanların söylediklerinden anlaşıldığı kadarıyla Araplar Kur'ân gelmeden önceki belagat ve fesahat yeteneklerini kaybettiler. Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere müslümanlar önceleri yapabildikleri gibi ustaca söz söyleyemediler. Cürcânî'ye göre bu durumda Hassan b. Sabit gibi Hz. Peygamberi öven ve müşrikleri hicveden şairlerin de eski şairler düzeyinde olmadıkları anlaşılırdı. Ayrıca Hz. Peygamberin fesahat ve belagat yeteneği eksilmiş bir şair olarak Hassan b.

³⁷ Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilu'l-i'câz*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Fâyûz ed-Dâye, (Dimişk: Dâru'l-Fikr, 2007), 283.

³⁸ Cürcânî, *Risâle*, 153, 154.

³⁹ Cürcânî, *Risâle*, 154.

⁴⁰ Cürcânî, *Risâle*, 155.

Sabit'e 'söyle! Ruhü'l-kuds seninle' demesine de şüpheyle bakılmalıdır.⁴¹ Ayrıca ona göre Araplar daha önceden sahip oldukları fesahat ve belagat düzeyinden bir aşağı iniş hissetselelerdi bunu en azından kendi aralarında müzakere ederler, bundan duydukları sıkıntıdan şikâyet ederler ve kaynaklarda konuyla ilgili olarak kısa da olsa bir haber veya rivayet bulunurdu.⁴²

Cürcânî tehadî ayetlerinin bağlamının da sarfeyi reddettiğini beyan etmektedir. Zira daha önceden üstün bir fesahat ve belagat yeteneğine sahip olup sonra bunu kaybeden insanlara tehadî ayetlerinde olduğu gibi 'ben size, benzerini getirmeye cinler ve insanlar bir araya gelseler güç yetiremeyecekleri bir kitap getirdim ve siz onun benzerini getiremezsiniz'⁴³ denmez. Ona göre böyle bir durumda peygamberin 'bana sizin ile daha önce yapabildiğiniz şey arasına girecek bir ayet verildi. Böylece siz daha önce yapabildiğiniz birşeyi ne kadar çabalarsanız çabalayın yapamayacaksınız' demesi gerekirdi.⁴⁴ Yine Cürcânî'ye göre bir peygamberin muhatabı olan topluluğun en az bir ferdine kolay gelen ve istitâatında olan ancak bundan men edilmiş oldukları bir mevzu için 'siz ve yardımcılarınız bir araya gelseniz bunun benzerini getiremezsiniz' demesi akla aykırıdır. Bu söz ancak peygamberin getirdiği mucizenin bir benzerini daha önce yapamamış ve asla yapamayacak bir topluluğa söylenir.⁴⁵

Cürcânî konuyu işlemeye başladığı ilk satırlarda değindiği meydan okumanın iki vechinden ilkinde tekrar dönmektedir. Bu ikinci veche göre sarfe taraftarları meydan okumayı Kur'ân'ın ifade ettiği anlamların aynısının ona benzer lafız ve nazımla tekrar ortaya konulabilmesi şeklinde anlamışlardır. Cürcânî'ye göre meydan okumayı bu şekilde anlayan sarfe taraftarlarının görüşlerini çürüten delil *أَمْ يَقُولُونَ افْتَرِيهِ ۚ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ ۚ مُفْتَرِيَاتٍ ۚ وَاذْعُوا مِنِّي اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۚ* / Yoksa "Kur'an'ı kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"⁴⁶ ayetinde yer almaktadır. Zira ona göre ayetteki meydan okuma Kur'ân'ın lafzı ve nazmı odaklı değil manası itibariyledir. Sanki Hz. Peygambere şöyle söylemesi emredilmiştir: 'Şayet bu Kur'ân'ı benim uydurduğumu, onun manalarını zihnimde ürettiğimi ve sonra da onu Allah'a isnad ettiğimi düşünüyorsanız siz de ona benzer sözleri (manalarını kendiniz bularak) getirin.' Ayette açıkça görüldüğü gibi meydan okunan Araplar manaları kendileri bulmak konusunda serbest bırakılmışlardır. Cürcânî'ye göre böylelikle sarfe taraftarlarının tehadîyi sadece lafız ve mana eksenli görmeleri de batıl olmaktadır.⁴⁷

Cürcânî sarfe nazariyesinin tüm vecihlerini akli ve nakli delillerle reddetmiş, kendisinden önce hiçbir âlimin yapmadığı bir şekilde sarfe taraftarlarının söylediklerini, muhtemel çağrışımlarının ışığında tahlil etmiştir. Bu tahlil neticesinde

⁴¹ el-Fârisî, Alâaddin Ali b. Balaban, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988), XVI/96.

⁴² Cürcânî, *Risâle*, 148, 149.

⁴³ İsrâ, 17/88.

⁴⁴ Cürcânî, *Risâle*, 149.

⁴⁵ Cürcânî, *Risâle*, 149.

⁴⁶ Hûd, 11/13.

⁴⁷ Cürcânî, *Risâle*, 150.

sarfenin kapsamındaki tüm anlamların gerek mantıki gerekse nakli delillerle çıkarmalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Sarfe nazariyesi ilgili tarihsel arka plana baktığımızda bu fikrin bu denli ayrıntılı tahlilini, sarfeyi savunanların eserlerinde bile bulmak güçtür. Cürçânî'nin, sarfeye karşı yönelttiği bu kapsamlı eleştiri hususunda yalnız kaldığı söylenebilir. Zira ondan önce yaşayan âlimlerin eserlerinde olduğu gibi ondan sonra gelen ve i'câzu'l-Kur'ân ile ilgili eserler kaleme alan âlimlerin de eserlerinde bu denli ayrıntılı bir tahlilin izine rastlayamıyoruz. Nitekim ondan sonra bu konuda eser kaleme almış Zemlekânî (ö. 651/1253), Zerkeşi (ö.794/1392) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler sarfe nazariyesini eleştirmişer ancak Cürçânî nisbetinde detaya inmemişlerdir.⁴⁸

Sonuç

Kur'ân'ın belagat ve fesahat yönünden eşsiz bir üslupta indirildiğini, Araplara, benzerinin getirilmesi konusunda meydan okumuş olmasına rağmen bunun gerçekleştirilememiş olmasını ifade eden bir kavram olarak i'câzu'l-Kur'ân, belagat ilminin doğuşu ve gelişiminde etkili olmuştur. Fikri tartışmalara sebep olarak Belagat ile ilgili çalışmalara zemin hazırlayan teorilerden biri sarfedir. İbrahim b. Nazzâm'a nisbet edilen teoriye göre Allah Arapları Kur'ân benzeri bir söz getirmekten engellemiştir. Bu teori, tarihsel süreç içerisinde bazı âlimler tarafından desteklenirken bazıları tarafından eleştirilmiştir. Bunu eleştirenler arasında ön plana çıkanlar Hattâbî, Bâkılânî, Kâdî Abdülcebâr ve Abdülkâhîr el-Cürçânî'dir.

Belagat ilminin kurucusu olarak görülen Cürçânî, söz konusu teoriyi en detaylı ve ayrıntılı bir şekilde ele alan âlimdir. Sarfeye yönelik eleştirilerini akli ve nakli deliller ışığında ifade etmiştir. Bunu yaparken kendisinden önceki yaşamış olan, zikrettiğimiz âlimlerin yaklaşımlarından istifade etmekle beraber onların değinmediği ayrıntılara dikkat çekmiştir. Eşarî bir âlim olmasına rağmen, mutezili bir kelimacı olan Nazzâm'ın görüşünü eleştirirken asla mezhep ismi kullanmamıştır. Yine bir mutezili kelimacı olan Kâdî'nin görüşlerinden istifade etmiştir. Cürçânî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi er-Risâletü's-Şâfiye'sinde de mantıksal bir üslup göze çarpmaktadır. Belki de okuyucuda felsefe veya mantıkla ilgili bir tartışma kitabı okuyormuş hissi bırakacak derecede taksimat ve detaya yer vermesi eserin daha az ilgi görmüş olmasına sebep olmuş olabilir.

Sarfe nazariyesine yönelik eleştirileriyle i'câzu'l-Kur'ân literatürüne katkıda bulunan bir belagat âlimi olarak Cürçânî, bu nazariyeye alternatif olarak nazım nazariyesini sistematize etmiştir. Belagat için önemli bir olgu olan nazım teorisini anlamak için Cürçânî'nin Kur'ân belagatına yaklaşım tarzını bilmek, bu yaklaşım tarzını daha iyi anlamak için onun sarfeye yönelik eleştirilerini iyi tahlil etmek gerektiği kanaatini taşımaktayız.

⁴⁸ ez-Zemlekânî, Kemâluddin Abdülvâhid, *el-Burhânu'l-Kâşif an i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hatice Hudeysî, Ahmed Matlub, (Bağdat: Matbaatu'l-Anî, 1974), 54; Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru't-Turâs, 1984), II, 94; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddin Abdurrahman, *Mu'teraku'l-iktirân fî i'câzi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), I, 7.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *İ'câzu'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1997.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr. *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Zağlûl Selâm. İskenderiyye: Munşe'âtu'l-Ma'ârif, trs.
- Câhîz, Ömer b. Bahr. *Kitâbu'l-Hayevân*. thk. Muhammed Bâsil U. Es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Baskı, 2011.
- Câhîz, Ömer b. Bahr. *Resâilu'l-Câhîz*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhavî. Beyrut: Dâr-ı İhyâ-ı Turâsî'l-Arabî, 1405.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Şihâh*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 3. Baskı, 1984.
- Cürcânî, Abdülkâhîr. *Delâilu'l-i'câz*. thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Fâyûz ed-Dâye. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2007.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahman. *Risâletü's-şâfiyye*. Selâsu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân. thk. Muhammed H. Ahmed, M. Zağlul Sellâm. Kahire: Dâru'l-Maârif, trs.
- Ebû Mansur Abdülkâhîr el-Bağdâdî. *Usûlu'd-Dîn*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Fârisî, Alâaddin Ali b. Balaban. *el-İhsân fi takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. İbrahim. *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*. Selâsu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân. thk. Muhammed H. Ahmed, M. Zağlul Sellâm. Kahire: Dâru'l-Maârif, trs.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. thk. Muhammed Abdulvahhâb, Muhammed es-Sâdık. Beyrut: Dâr-ı İhyâ-ı Turâsî'l-Arabî, 3. Baskı, 1999.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîdi ve'l-adl*. thk. Hadr Muhammed Nebhâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Mustafa Müslim. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru'l-Müslim, 2. Baskı, 1996.
- Nureddin Muhammed 'İtr el-Halebî. *Ulûmu'l-Kur'ân ve Usûlu't-Tefsir*. Dimaşk: Matbaatu's-Sabâh, 1993.
- Polat, Fethi Ahmet. "Bir İ'câzü'l-Kuran İddiası Sarfe". *Marife Bilimsel Birikim Dergisi*, 3/3, 2004, 185-218.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.
- Râzî, Fahrüddin. *Nihâyetu'l-icâz fi Dirâyeti'l-i'câz*. Kahire: Matbaatu'l-Âdâb, 1317.
- Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali. *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*. Selâsu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân. thk. Muhammed H. Ahmed, M. Zağlul Sellâm. Kahire: Dâru'l-Maârif, trs.
- Sâhib İsmail b. Abbâd. *el-Muhît fi'l-luğâ*. thk. Muhammed Hasan Âl Yasin. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1994.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddin Abdurrahman. *Mu'teraku'l-iktirân fi İ'câzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Süslü, Mehmet Zeki. "Sünnî Âlimlerin Nazarında Sarfe". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13, 287-305.
- Şerif el-Murtazâ, Ali b. el-Huseyn. *el-Mûdih an ciheti İ'câzi'l-Kur'ân*. thk. M. Rıza el-Ensârî el-Kummî. Meşhed: Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmî, 3. Baskı, 1429.
- Zemlekânî, Kemâluddin Abdülvâhid. *el-Burhânu'l-Kâşif an İ'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hatice Hudeysî, Ahmed Matlub. Bağdat: Matbaatu'l-Anî, 1974.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru't-Turâs, 1984.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddin. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.